

Voorwoord

De echte levens van Sefton Delmer

Verscheurd. In tegengestelde richting uiteengerukt. Twee kanten op getrokken. Weet Sefton Delmer nog wel wie hij eigenlijk is?

Als hij 10 jaar is, zit hij de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog als enige Britse jongen op een Duitse school. Het is de eerste dag van het nieuwe schooljaar. Hij zit hoog op de tribune boven in de zaal vol Duitse schoolkinderen en hij kan de stem horen van Herr Direktor. Die klinkt anders dan anders. Gewoonlijk is het schoolhoofd zo rustig, maar nu schreeuwt hij, krijst hij over de Britten, die verachtelijke figuren die de oorlog hebben verklaard aan het vredelievende Duitsland en zijn vredelievende *Kaiser*. De Britten, dat volk van kleinzielige kooplui, zijn jaloers op Duitslands opkomst, op Duitslands nieuwe rijkdom, op de uitbreiding van zijn invloedssfeer. De Britten konkelen al zo lang en verraderlijk om ons te omsingelen en nu hebben die Britse moordenaars toegeslagen. Dit is het moment voor dood en glorie.

Als Sefton de andere leerlingen in de kleedkamer begroet, sissen de kinderen die nog maar een paar weken geleden zijn vriendjes waren, hem stuk voor stuk toe: '*Verräter!*' en de woorden gaan door het vertrek als het oordeel van een lynchmeute. Na school draaien de jon-

gens in de *Tiergarten* om Sefton heen, komen op hem af en de dikste begint hem met zijn vuisten in elkaar te slaan.

Iedere morgen worden de samenkomsten feller. De jongens marcheren de zaal rond, stof waait op van de vloer waar ze rondstampen en samen roepen: 'GOTT! KAISER! VATERLAND!' Ze schreeuwen zich de longen uit het lijf als ze zingen over enorme legers, over het zoete verlangen om te sterven op het slagveld voor niet meer dan het genoeg de Duitse vlag zegevierend te zien wapperen.

Hij moet wel meemarcheren met al die anderen in het geraas van geschreeuw en gestamp, liederen en spreekkoren. En hoewel hij weet dat het niet juist is dit te voelen, kan hij het niet helpen dat hij vol vuur zit door al die lofzangen op de Duitse smeden die het staalharde Duitse hart hebben gesmeed. En hij merkt hoe zijn mond wordt opengerukt, hoe de woorden zich van hem meester maken en hoe hij Duitse oorlogsliederen zingt terwijl de vernietiging van zijn landgenoten wordt gevierd.

'Om je de waarheid te zeggen,' zou Sefton Delmer decennia later toegeven, 'genoot ik van het zingen van de Duitse overwinningsliederen. Hun geestdrift en hun cadans deden me sidderen van verrukking waar ik me behoorlijk voor schaamde. "Een Britse jongen," zei ik tegen mezelf, "zou zich zo niet moeten voelen bij die Duitse oorlogsliederen."'1

En wie is op dit moment de echte Sefton Delmer? Wat is zijn echte stem, de stem die zijn 'werkelijke' identiteit onthult? De Sefton Delmer die met Duitse oorlogsliedjes meezingt? Of hij die stiekem in het Engels tegensputtert?

Voor Delmer zal deze tegenstelling, deze scheuring van het zelf, de bron worden van zijn kracht en vaardigheid. Hij zal opgroeien tot het nu bijna vergeten genie van de propaganda, een man die het geheim begreep van wat propaganda met mensen doet, befaamd om zijn vermogen zijn eigen persoonlijkheid erbuiten te laten; om landen, gevechtsslijnes en schijnbaar onoverkomelijke scheidslijnen te door-

kruisen; om zich als anderen te verbeelden, de vijand te worden, in hun hoofd te kruipen – om hen dan van binnenuit een loer te draaien.

Maar deze kwaliteit zal ook zijn grootste kwetsbaarheid blijken te zijn.

***

Duitsland, zomer 1941. Hitler en zijn bondgenoten heersen over Europa van de Atlantische Oceaan tot de Zwarte Zee. Groot-Brittannië ligt geïsoleerd in het westen. In het oosten vallen een voor een de Russische steden. In Duitsland zijn de straten en pleinen van het Derde Rijk bedekt met een woud van vlaggen met hakenkruisen, het rood en zwart 's nachts verlicht door het licht van in optochten meegedragen fakkels.

Triomfantelijke nazipropaganda huldigt Overwinning, Eenheid, Vaderland en Führer op aanplakbiljetten en in de liedjes van schoolkinderen, uit luidsprekers en in de krantenkoppen, in bioscopen en, vooral, door de radio. Vanaf het moment waarop ze aan de macht kwamen, hebben de nazi's de radio beschouwd als de grote kracht om het land te verbinden, de oude scheidingen op te heffen, de kloof tussen klassen en streken te dichten en de grootse bewering waar te maken van de minister van Propaganda, Joseph Goebbels, dat met de komst van de nazi's 'het individu vervangen zal worden door de Gemeenschap van het Volk': de *Volksgemeinschaft* van *Volksgenossen* die in Volkswagens rijden en de *Völkischer Beobachter* lezen.²

De toespraken van de Führer waren bijzondere, feestelijke gebeurtenissen, uitgezonden door de radio en schallend uit de luidsprekers in straten, fabrieken en kantoren. Iedere goede Duitser werd geacht ernaar te luisteren. Wanneer het geloei van een sirene klonk, moest je ophouden met waar je ook maar mee bezig was. Of het nu thuis was of op kantoor of in een kazerne, het leven stond even stil. Als Hitler sprak, zwegen in heel het Rijk zuigers en typemachines. Wach-

ters die armbanden met hakenkruisen droegen, patrouilleerden door de straten om ervoor te zorgen dat iedereen zich binnen gehoorsafstand bevond van een radio of luidspreker, zodat de hele Volksgemeinschaft op precies hetzelfde moment ondergedompeld werd in de steeds verder aanzwellende woordenstroom van de Führer over Duitsland. Duitsland, deze door het lot verbonden gemeenschap, een volk dat trots een bevelende wil opvolgt, dat is herrezen na jaren van armoede en ellende veroorzaakt door harteloze buitenlandse machten die ondanks onze uitgestoken hand Duitsland tot oorlog hebben gedwongen, een oorlog die begonnen is door de Britten en de Joodse kranten, door Joods geld en Joodse bolsjewieken, door parasieten, door vijanden 'over wie we, dat voorspel ik, zullen triomferen. We zullen onze bestemming vervullen. Wij zijn de redding van Europa. *Sieg Heil!*'

Radio hielp de nazi's. Maar hielp ook mensen aan hen te ontsnappen. Draai aan de knop van de betere radio's en je kon op de korte golf een andere wereld binnengaan. Zelfs goedkopere radio's met alleen middengolf konden, met behulp van een paar kabeltjes die als antenne dienden, gebruikt worden om de officiële radiostations van het *Reich* te omzeilen.

De nazi's wisten echter van deze kwetsbaarheid. Afstemmen op buitenlandse zenders, en vooral op de gehate BBC, was een misdaad waarop de doodstraf door ophanging stond. Buitenlandse zenders werden gestoord. In hun toespraken hadden Hitler en Goebbels het herhaaldelijk over de valse leugens van de propaganda van de vijand, en vooral van de Britten.

Luisteren naar buitenlandse radiostations was iets wat je af en toe alleen kon proberen met je allernauwste intimi – je wist nooit wie er meeluisterde. De SD, de *Sicherheitsdienst* (inlichtingendienst) van de SS, was opgericht om iedereen in het Reich onder 'constant toezicht' te houden. Wekelijks werden de SD-rapporten, die werden ingeleverd door een hele horde agenten, samengebracht in een algemene analyse

van de 'houdingen en gedragingen van het volk', en de gewoonte om naar de radio te luisteren was speciaal van belang.³

In juli 1941 merkte de SD in enkele woorden op dat Duitsers (en vooral die in Chemnitz, Hamburg, Berlijn en Potsdam) afstemden op een nieuw clandestien kortegolfstation genaamd Gustav Siegfried Eins.⁴ Dit geheime station was nog geslepenner dan de stations uit het buitenland. Je kon maatregelen treffen tegen buitenlandse zenders en ze van van alles beschuldigen – maar deze verraderlijke stem kwam van binnenuit.

Gustav Siegfried Eins begon met dezelfde herkenningmelodie als het voornaamste nieuwsprogramma van de nazi's – maar in plaats van door de grote klokken van Weimar werd die gespeeld op een tingletpiano. Dan klonk de stem van een adjudant die aankondigde dat *Der Chef* zou gaan spreken.

Er zat iets kwaadaardigs in de toon van *Der Chef*: scherp, brallend misschien, absoluut bitter. Hij vloekte onophoudelijk, met raciaal gemompel naar Yankee-zwijnen, stink-Jappen, Russische varkensbolsjewieken en Italiaanse citroenkoppen. Hij noemde Churchill een 'smerige, Jodenminnende dronkaard'.

Der Chef hield van het leger, maar walgde van de nazipartij. Het was niet een Volksgemeinschaft die hij aanviel, maar wat hij '*die Parteilokommune*' noemde, alsof de nazipartij een klik was. Hij verweet partijfunctionarissen dat ze van het leven genoten tijdens vakanties aan de Dalmatische kust, terwijl mensen thuis leden onder de bombardementen van de RAF, de Royal Air Force. Hij respecteerde Hitler, die het soort man was waar hij naast had gevochten in de Eerste Wereldoorlog, maar Himmler, Göring en de rest vond hij veel te soft ten aanzien van Groot-Brittannië. Hadden zij dan niet de verwoestingen gezien die de Britten hadden aangericht in Keulen en Aken met hun eerste luchtbombardementen in mei? Toen die verdomde sirenes van het luchtalarm in Aken niet werkten en hele wijken van deze geweldige Duitse kathedraalstad in puin lagen? *Der Chef* was in

Aken geweest, had de wenende Duitse vrouwen gezien die een weg zochten door het puin van hun huis om te proberen hun kinderen eronder vandaan te halen – en wat had de *Luftwaffe* daarop gedaan? Helemaal niets. Londen had helemaal platgegooid moeten worden. Die klote-Britten hadden naar de kloten geholpen moeten worden. Maar de *Luftwaffe* was maar tam. De nazipartij zat vol stiekeme bolsjewieken. Ze vertelden het soldaten niet eens als familieleden bij de Britse bombardementen waren omgekomen. Ze promoveerden hun ss-maatjes naar makkelijke kantoorbaantjes. Ze frequenteerden hun exclusieve ss-bordelen terwijl soldaten aan het front stierven aan dysenterie.

Iedere dag, om tien minuten voor ieder heel uur, luchtte Der Chef zijn hart. Hij noemde de namen van specifieke nazifunctionarissen, van hun vrouwen en kinderen. Hij wist precies in welke winkels ze hun stiekeme voorradjes luxepatés en moezelwijnen kochten. Hij wist zelfs dat de vrouw van een hoge nazi net een tweede appartement had gekocht in Wenen, met dank aan haar corrupte relaties.

Dergelijke details, dat begrepen alle luisteraars, konden alleen afkomstig zijn van lekken door insiders. Dat betekende dat Der Chef op een of andere manier gedekt werd door mensen boven hem. Er had altijd een zekere spanning bestaan tussen de Pruisische militaire aristocratie en de nazipartij. Broeide er een of andere opstand? Wat als de generaals zich tegen die Parteikommune keerden? En waar kwam de uitzending van Der Chef vandaan? Sommigen dachten dat die van een vrachtschip kwam dat op de Rijn dobberde. Anderen waren er behoorlijk zeker van dat hij in Frankrijk zat. Of was het Polen? En waar stond, als je erover nadacht, de naam Gustav Siegfried Eins eigenlijk precies voor?⁵

In juli 1941 schreef de Duitse schrijver Erich Kästner, een van Duitslands bekendste auteurs – die had moeten toezien hoe zijn boeken werden verbrand op de nazibrandstapels waarop al het werk van schrijvers die weigerden hun partij te steunen, werd gegooid – in zijn

dagboek hoe populair het radiostation aan het worden was: ‘Steeds meer mensen stemmen af op het station Gustav Siegfried Eins. [...] Wat daar gezegd wordt over de leiders van de nazipartij is verbijsterend. Het is een anticommunistisch station, dat de houding doorgeeft van de legerleiding en Duitse nationalist.’⁶

Niet alleen Duitsers luisterden naar Der Chef. De Amerikaanse ambassade in Berlijn stemde er ook op af, en de attaché van dienst beschouwde Der Chef als een teken dat er binnen het leger een anti-nazigevoel groeide. De Amerikanen deelden hun inzichten met de Britten.⁷

Dit was een van de vervelender momenten in de Brits-Amerikaanse betrekkingen tijdens de oorlog. Premier Winston Churchill probeerde wanhopig Amerika over te halen deel te gaan nemen aan de oorlog. Als de Amerikanen geloofden dat Der Chef een signaal was dat de macht van de nazi’s afnam, zou dat dan uitstel betekenen van hun deelname?

David Bowes-Lyon, de broer van de koningin, kreeg de opdracht de waarheid over Der Chef te vertellen aan de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt. Bowes-Lyon ging persoonlijk naar het Witte Huis. Der Chef, zo vertelde hij Roosevelt, zat niet op een vrachtschip dat op de Rijn dobberde. Hij zat niet in Polen, en ook niet in Frankrijk. Hij zat op een paar kilometer van Londen, in Bedfordshire; zijn uitzending maakte deel uit van een operatie onder leiding van de Political Warfare Executive, de PWE, de Britse geheime organisatie die zich met propaganda bezighield en door Bowes-Lyon in Washington werd vertegenwoordigd.

Iedere dag werd het programma opgenomen in de biljartkamer van een landhuis. De ramen van het vertrek waren gesloten, de dikke gordijnen waren dicht. IJzeren microfoons stonden op de afgedekte biljarttafel en weerspiegelden een tl-buis erboven.

Der Chef was geen afvallige nazi. Zijn rol werd gespeeld door een vriendelijke Duitse romanschrijver van Joodse afkomst. Zijn adju-

dant werd gespeeld door een Duitse journalist, zoon van een van de grootste cabaretimpresario's van Berlijn, die met zijn Joodse vrouw voor de nazi's was gevlucht.

Achter in het vertrek stond een reusachtige, bebaarde man. Hij had de leiding. Hij had het hele optreden verzonnen en geregisseerd. Dit was Sefton Delmer, de jongen die tijdens de Eerste Wereldoorlog op een gymnasium in Berlijn gepest werd. En in de zomer van 1941 kwam Delmers Rijk van Trucs pas net op gang.

***

Hoe win je een propagandaoorlog? Wat kun je doen als zij die jij lief hebt – uit je familie, je streek, je land – meegesleurd worden in de maalstroom van samenzweringstheorieën en gefabriceerde angsten, wegzakken in een drijfzand van leugens en mentaal in een alternatieve werkelijkheid wegglijden waar zwart wit is en wit zwart?

Ik onderzoek en schrijf over hedendaagse propaganda en wanneer ik mijn werk ook presenteer, er is altijd wel iemand die een hand opsteekt en vraagt: 'Maar Peter, wat zouden we moeten doen om dit te bestrijden?' Ik kan dan voelen hoe de hele zaal opveert en naar me kijkt, wachtend op een antwoord. Voor sommigen kan dit een heel persoonlijke vraag zijn. Zij hebben geliefden die, als mensen die door een Dracula van desinformatie zijn gebeten, zo erg zijn veranderd dat ze nauwelijks nog met hen kunnen communiceren.

Maar de meeste verhalen die ik te vertellen heb, gaan over falen. Dappere factcheckers die, soms met groot persoonlijk risico, proberen de waarheid te achterhalen, maar genegeerd worden door de miljoenen mensen die de waarheid niet willen horen. Waardige, goede onderzoeksjournalistiek die ineenkrimpt onder de druk van decennialang doelbewust gezaaide verdachtmakingen dat de media eigenlijk 'vijanden van het volk' zijn. De propagandisten beschouwen dit als een oorlog waarin informatie een wapen is dat je niet gebruikt om

een of andere abstracte onenigheid te winnen, maar om verwarring te stichten, te verontrusten, te demoraliseren en af te leiden. Het is een instrument om gebruik te kunnen maken van de angsten van de mens, van zijn kwetsbaarheden en zijn geheime, vaak gewelddadige en wrede begeerten en die te verdraaien ten voordele van de sterke krachten die zij dienen. Factchecking heeft geen enkele kans.

En toen ontdekte ik Sefton Delmer en begon het interessant te worden. Dit was een man die anders streed.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog klom Delmer op tot hoofd van de Special Operations van de Political Warfare Executive, dat een hele vloot geheime radiostations in uiteenlopende talen leidde – en nog veel meer dingen. De kleine jongen die in 1914 in verwarring was over waar hij bij hoorde, riep een nep-Duitsland in het leven dat werd geleid vanaf het Engelse platteland: 'Duitse' radiostations met misnoegde ss'ers en boze Oostenrijkse priesters, radiostations voor Duitse zeelieden in het westen van Frankrijk en voor soldaten in Noorwegen en burgers overal. Hij redigeerde een dagblad en stond aan het hoofd van een hele industrie van pamfletten die desertie en overgave aanmoedigden, namaakbrieven, namaakstempels en een hele collectie geruchten, roddels, gedachten en verlangens, allemaal bedoeld om de betovering door de nazi's te doorbreken.

Delmer verzamelde kunstenaars om zich heen, wetenschappers, spionnen, militairen, astrologen en vervalsers. Vluchtelingen uit de scene van het Berlijnse cabaret schreven en speelden de scripts voor zijn radio-uitzendingen. Ian Fleming, de schepper van James Bond, en romanschrijfster Muriel Spark besteedden hun talenten aan Delmers operaties. Veel van zijn belangrijkste medewerkers waren Joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland die deden alsof ze nazi's waren om van binnenuit nazipropaganda te ondermijnen, ze vermomden zich als hun folteraars om zo wraak te nemen.

Maar in de halve eeuw na afloop van de oorlog werd de herinnering aan Delmers werk geleidelijk naar de zijlijn van de herinnering